

FREINET EN DE EERSTE WERELDOORLOG

Dit essay verscheen in

Kroniek van de Grote Oorlog, deel 22

uitgeverij Aspekt Soesterberg 2011

en is een bewerking van

Inleiding, Intermezzo en Verantwoording uit:

C. FREINET, *Geraakt! & Fronsoldaat in de Eerste Wereldoorlog*

De Freinetbibliotheek 6, Valthe 2010

I. 23 OKTOBER 1917

Kaart 1

Oorlog en onderwijsvernieuwing

De oprichting van *The New Education Fellowship* (NEF) in 1921 was het pedagogisch antwoord op de stichting van de Volkenbond in 1919. De Franse pedagoog Henri Wallon¹ typeerde deze internationale onderwijsvernieuwigingsbeweging als:

de uitkomst van de vredesbeweging die het gevolg was van de Eerste Wereldoorlog. Het idee was: om de wereld een vreedzame toekomst te garanderen is niets zo doeltreffend als bij de jonge generatie eerbied voor de menselijke persoon te ontwikkelen door adequaat onderwijs. Zo zouden gevoelens van solidariteit en broederschap, de tegenhangers van oorlog en geweld, tussen de mensen kunnen ontluiken.

Voor veel onderwijsvernieuwers uit de eerste helft van de twintigste eeuw is de Eerste Wereldoorlog van beslissende betekenis geweest. Dat geldt in bijzondere mate voor Célestin Freinet, die het oorlogsgeweld letterlijk aan den lijve ondervond. Tot tweemaal toe wijdde hij een boekje aan zijn oorlogservaringen uit deze periode.

De eerste keer deed hij dat in de aangrijpende autobiografische novelle *Touché! Souvenirs d'un blessé de guerre*, tevens zijn eerste boekpublicatie (1920). Vele jaren later, in 1958, op het hoogtepunt van de Koude Oorlog, verscheen *Combattant de la Guerre de 1914-1918*, een informatief fototekstboekje, waarin Freinet voor kinderen verslag deed van zijn oorlogservaringen.

Beide teksten zijn recentelijk in Nederlandse vertaling verschenen als deel 6 van De Freinetbibliotheek, onder de titel *Geraakt! en Fronsoldaat*².

¹ In het blad van de NEF: *Pour l'Ere Nouvelle* nr 10, 1952 (de Franse versie van het tijdschrift *The New Era*).

² Uitgave van De Freinetwinkel, Valthe. Te bestellen www.freinet.nl.

Vaandrig Freinet

Célestin Freinet was net achttien geworden en zojuist aan het derde studiejaar van zijn onderwijzersopleiding in Nice begonnen, toen in oktober 1914 het verloop van de Eerste Wereldoorlog³ zijn leven radicaal veranderde. Een regeringsmaatregel dwong hem, zoals ook andere laatstejaars overkwam, zijn studie af te breken om een gemobiliseerde onderwijzer te vervangen.

Na een invalbeurt van zes maanden moet hij er zelf aan geloven: 15 april 1915 wordt Freinet gemobiliseerd. Hij wordt ingedeeld bij de 2de Compagnie van het 140ste Infanterieregiment, ondergaat een maandenlange training, wordt op zijn negentiende vaandrig, waarmee hij de verantwoordelijkheid over veertig manschappen krijgt, en beleeft op 2 januari 1916 zijn vuurdoop bij Bésançon in de Elzas.

Enige tijd later wordt het regiment overgeplaatst naar het front in Noord-Frankrijk, meer in het bijzonder naar Chemin des Dames (inzet kaart 1), aanvankelijk in de omgeving van Berry-au-Bac (rechts op kaart 2), later in de westelijke frontsector, in de buurt van Laffaux (links op kaart 2).

Chemin des Dames

Als de prinsesjes Adélaïde en Victoire op vakantie gingen naar het kasteel van hun gouvernante, bij Vauclair, niet ver van Craonne (rechts op het kaart 2), volgden ze vanuit Parijs de eerste honderd kilometer zo ongeveer de route van de huidige N2, tot voorbij Soissons. Bij de Molen van Laffaux sloeg hun karos in oostelijke richting af en ging het nog zo'n veertig kilometer over een plateau, een heuvelrug die tientallen meters boven de omringende, glooiende vlakten uitsteekt. De weg was hobbelig, maar het had erger gekund, want speciaal voor hen, liet hun vader, koning Lodewijk XV (1710-1774), de weg van een steenlaag voorzien. Vandaar: Chemin des Dames, de Damesweg.

Hoe vriendelijk en idyllisch deze naam op het eerste gehoor ook mag klinken, in het collectieve geheugen van de Fransen is hij synoniem met oorlog en verschrikking, met dood en verderf. Hij is niet verbonden met sprookjesachtige namen van liefvallige *dames*, maar met die van krijgsheren als Julius Ceasar en Napoleon. Vooral echter met die van de Franse generaals Nivelle en Pétain uit de Eerste Wereldoorlog.

Toen de Duitsers in 1914 Frankrijk binnenvielen, bezetten ze meteen deze strategisch gelegen heuvelrug en bouwden die gedurende een lange periode van betrekkelijke stabiliteit tot 1917 om tot een vrijwel onneembare vesting.

Nivelle en Pétain

16 April 1917 lanceerde de Franse generaal Nivelle een groot offensief, waaraan voor het eerst ook Franse tanks deelnamen, ingeleid door langdurige artilleriebombardementen. Veel terreinwinst werd niet geboekt; alleen bij Craonne (rechts op kaart 2) werd een deel van het heuvelplateau veroverd, ten koste van onvoorstelbare verliezen. Vanwege de gedwongen terugtocht echter, vrij kort daarna, werd het Nivelle-offensief algemeen als een nederlaag ervaren. De troepen raakten gedemoraliseerd en op tal van plaatsen sloegen militairen aan het muiten.

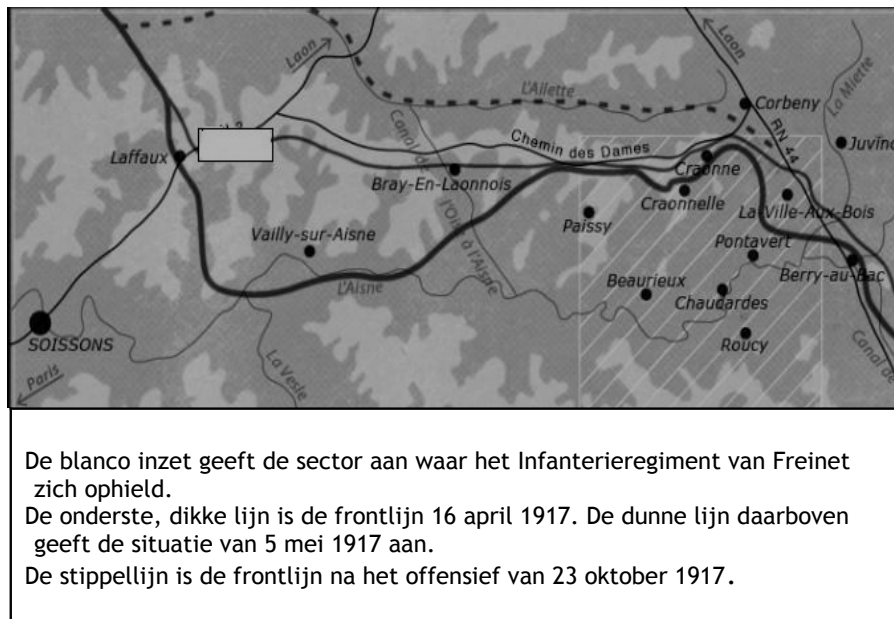
Nivelle werd weggepromoveerd en opgevolgd door generaal, later maarschalk, Pétain⁴, die eerst de muiters bestrafte om vervolgens met een charme-offensief de moraal van zijn troepen op te krikken met aandacht voor Jan Soldaat, veelvuldige bezoeken aan de loopgraven, beter eten, verbeterde verlossingelingen. Daarna bereidde hij zorgvuldig een nieuw offensief voor. Hij versterkte de artillerie. Zo stond er in de aanvalssector van de 13de Infanteriedivisie één kanon op iedere vijf meter front. Daarnaast haalde hij vrijwel de gehele Franse luchtmacht naar dit front, die zodoende het luchtruim volledig beheerste. En ten slotte kon hij veel meer tanks inzetten dan Nivelle een half jaar eerder. Bovendien liet hij infanterie en tanks eerst enige tijd samen oefenen.

Op 23 oktober 1917, 's morgens om 5 uur, begon in dichte mist de aanval, die in de voorafgaande week was voorbereid met een verwoestend artilleriebombardement.

³ 20 augustus: intocht van de Duitse troepen in Brussel. In de eerste week van september rukken ze op tot de Marne. Parijs wordt bedreigd. De Franse regering wijkt uit naar Bordeaux

⁴ Freinet kreeg in WO 2 nogmaals te maken met Philippe Pétain (1856-1951) toen deze, als president van het met Duitsland collaborerende Vichy-Frankrijk, moest beslissen over vrijlating van Freinet, die, als zoveel zogenaamde staatsgevaarlijke linkse activisten, voor het uitbreken van de oorlog gevangen werd genomen en anderhalf jaar doorbracht in interneringskampen.

Kaart 2

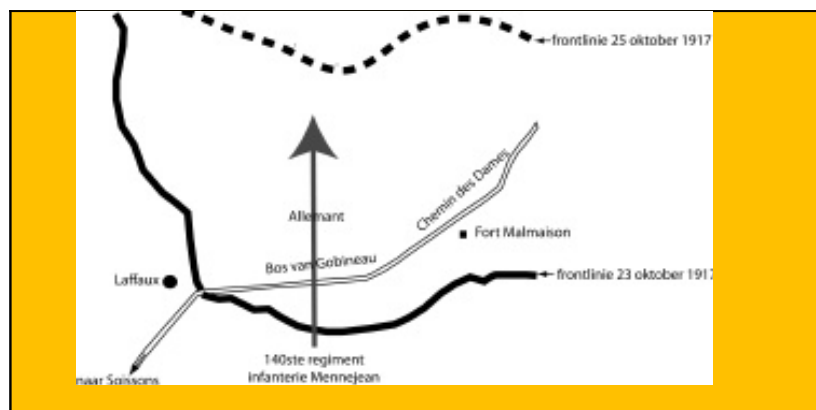

Mennejean

In de weken voorafgaande aan het offensief opereerde het 140ste Infanterieregiment in de uiterst westelijke sector van het Chemin des Dames-front (inzet kaart 2). Het regiment was gelegerd op het terrein van de Mennejean, (midden onder, kaart 3), een grote agrarische onderneming met een omvangrijk gebouwencomplex, dat in september 1914 in handen van de Duitsers was gevallen. Op 5 mei heroverd door de Fransen, ging het dezelfde avond weer verloren om een dag later opnieuw op de Duitsers heroverd te worden.

De deels verwoeste Mennejean vormde bij het offensief van 23 oktober de uitvalsbasis voor de soldaten van Freinets regiment, waartoe, behalve Freinet, ook de later beroemd geworden Provençaalse schrijver Jean Giono⁵ behoorde.

Ondersteund door tanks trok het regiment vanaf de Mennejean in noordelijke richting, tussen de Molen van Laffaux en het Fort Malmaison door dat tijdens het offensief op de Duitsers werd heroverd.

Kaart 3

⁵ Later zal Freinet enkele malen zijn bewondering uitspreken voor het literaire werk van de een jaar oudere Giono. Of ze elkaar in Mennejean al kenden is niet bekend.

Het Bos van Gobineau

Gobineau is de naam van een (niet meer bestaande) boerderij en een ravijnachtig, bebost dal dat loopt van de Mennejean naar het dorp met de nogal cynisch klinkende naam Allemant. Tijdens het Nivelles-offensief was in deze sector van het front een netwerk van loopgraven ontstaan, waarvan ook (verder uitgediepte) natuurlijke grotten en steengroeven deel uitmaakten.

Sporen daarvan zijn nog steeds duidelijk zichtbaar. Verroeste granaat- en helmresten liggen verspreid door het bos. Diep doordringend in de grotten kan men nog houwelen vinden en de puntige ijzeren piketpaaltjes voorzien van ogen om prikkeldraad doorheen te trekken. Met elkaar verbonden en dicht ineengestrengeld vormden zij een bijna onneembare versperring tussen de eigen en de vijandelijke loopgraven.

Hier komt het verleden heel dichtbij, wordt het letterlijk tastbaar. Hier ging vaandrig Freinet zijn manschappen voor op weg naar het einddoel van die dag, 1500 meter verderop. Hij kwam tot tweehonderd meter. Toen werd hij geraakt.

Geraakt!

Vier jaar later publiceerde Freinet de novelle *Geraakt!*, waarin hij, gebruikmakend van aantekeningen in zijn soldatenzakboekje dit moment en de daarop volgende gebeurtenissen beschrijft. Op de site *Passion & Compassion 1914-1918* wordt het zeer passend aangekondigd:

Dit sublieme boekje is gewijd aan de lijdensweg van een 21-jarige Franse vaandrig, die al op de eerste pagina's, in het Bos van Gobineau op de Chemin des Dames, door een kogel Geraakt! wordt in zijn rechter long. Célestin Freinet, die hier zijn eigen ervaringen beschrijft als een tragische en smartelijke droom, werd later een beroemd pedagoog. U moet deze luttele bladzijden beslist lezen omdat ze ontroeren als geen andere en een intens medelijden weten op te roepen voor de jongen die in de nevels van zijn lijden tussen leven en dood balanceert.

II VEERTIG JAAR LATER

Het einde van de beschaving?

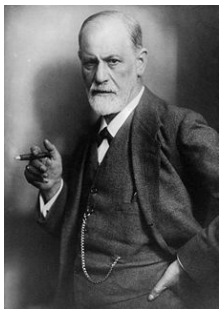
Voor veel tijdgenoten van Freinet betekende de Eerste Wereldoorlog het einde van een tijdperk, voor sommigen zelfs het einde van de beschaving, voor anderen een nieuw begin.

Sigmund Freud (1856-1939) bijvoorbeeld meende, met andere vooraanstaande denkers, dat de Europese beschaving in de negentiende eeuw een schitterend hoogtepunt had bereikt. Hij wist weliswaar als geen ander dat beschaving berust op het wankel fundament van de menselijke oerdriften. Gaandeweg had de mensheid met vallen en opstaan geleerd die te beteugelen, zij het nooit volledig te onderwerpen.

Maar geschokt door de golven van onredelijk geweld, ongebreidelde bloeddorst en wreedheid, van verwoesting en zelfvernietiging, die de Eerste Wereldoorlog teweegbracht, kwam Freud tot de conclusie dat de mens niet alleen wordt aangedreven door de seksuele levensdrift, zoals hij steeds beweerd had, maar evenzeer door een zelfvernietigend doodsinstinct. En in twee beroemd geworden brieven aan Albert Einstein legde hij verantwoording af voor deze drastische maar noodzakelijke herziening van zijn psychoanalytische theorie, een koerswijziging die hem niet door al zijn volgelingen in dank werd afgenomen.

De Israëlische historicus Azar Gat, die de vraag onderzocht⁶ of oorlogvoeren wortelt in de menselijke natuur dan wel een culturele verworvenheid is, stelt vast dat Freud nu blijkbaar voor het eerste kiest, in feite een terugkeer tot de joods-christelijke opvatting dat *de formatie van 's mensen hart kwaadaardig is van zijn jonge jaren af*⁷.

Waar stond Freinet in deze discussie?

Een nieuw begin

Ongelukkige reisgenoten, jullie zien deze ochtend nog een aureool van glorie. Nee, we zijn niet glorieus, we zijn meelijwekkend. Zij zal niet terugkeren, mijn verloren jeugd. De bladeren zijn te vroeg uitgekomen, dit jaar.

In dit licht van het voorgaande krijgen deze hartverscheurende slotzinnen van *Geraakt!* opeens een metaforische betekenis die de persoonlijke ontboezeming overstijgt: er is een tijdperk afgesloten. Zo eindigt de novelle, in mineur. Met reden. De onuitgesproken boodschap is duidelijk: oorlog heeft geen glorie, de oorlogvoerende mensheid is meelijwekkend, oorlog vernietigt het meest beloftevolle van de mens, zijn jeugd.

Persoonlijk droeg Freinet daarvan het bewijs met zich mee. Hij is 70% invalide verklaard vanwege de gevolgen van zijn verwonding. In de woorden van het medisch dossier: *nasleep van natte pleuris als gevolg van diepe borstwond; verwijdering van 4 cm van de 9de rib ter rechterzijde; blijvend litteken; duidelijke samentrekking van de borstspieren; verstijving van het rechter schoudergewricht*. Maar na een revalidatieperiode van in totaal vier jaar (deels beschreven in *Geraakt!*) neemt hij zijn lot in eigen hand, hij moest en zou onderwijzer worden, met een duidelijk doel voor ogen, eerder geïnspireerd en aangespoord dan gehinderd door zijn lichamelijke belemmeringen.

En het zou wel eens kunnen zijn dat het schrijven van *Geraakt!* onderdeel vormde van het verwerkingsproces dat noodzakelijkerwijs aan een nieuwe creatieve fase voorafging. Hij maakte er het beste van, zowel in lichamelijk als in mentaal opzicht.

Zo vormde zijn longaanandoening, gepaard met benauwdheid, die hem zijn levenlang in meerdere of mindere mate parten speelde, tevens een katalysator in het onderwijsvernieuingsproces waaraan hij

⁶ In zijn monumentale maar buitengewoon leesbare studie *War in human civilization* (2008), waarin hij diverse disciplines (biologie, antropologie, archeologie, geschiedenis, sociologie en politicologie) combineert in zijn poging het 'raadsel' van de oorlog (*nature of nurture*) tot een oplossing te brengen.

⁷ Genesis 8:21 in De Naardense Bijbel, de vertaling van Pieter Oussoren, Skandalon Vught, 2004.

begon. Zij werd een prikkel om het bedompte overvolle klaslokaal te verlaten voor schoolwandelingen, buitenwerk, veldonderzoek, bezoeken aan boerderijen, werkplaatsen, fabriekjes.

En zo ontwikkelde het fel doorleefde pacifisme waarmee hij uit de Eerste Wereldoorlog terugkeerde, zich bij hem tot een ecologisch socialisme dat hij in de opvoeding praktisch vorm en inhoud wilde geven. Kortweg: de School moest in open verbinding staan met Natuur en Samenleving; het onderwijs gaat uit van de kinderlijke ervaringswereld die ontstaat in de wisselwerking tussen het kind en diens natuurlijke en sociale omgeving.

Nooit meer oorlog

Freinet geloofde niet in de almacht van de opvoeding of in de maakbaarheid van het kind. Wel achtte hij het mogelijk voorwaarden te scheppen die de wisselwerking tussen kind en wereld in positieve zin kunnen beïnvloeden. Vandaar bijvoorbeeld zijn pleidooi voor het bouwen van scholen zo mogelijk in een natuurlijke omgeving en in elk geval voorzien van tuinen en een kinderboerderij.

En in tegenstelling tot de oude school die de kinderen opvoedde tot slaafse onderdanen die zich lijdzaam naar de slachtevelden lieden leiden ter ere van Kerk en Vaderland, stelde de beoogde Moderne School kinderen in staat zich te ontplooiën tot zelfbewuste, kritische en verantwoordelijke burgers. Daarvoor ontwikkelde Freinet verschillende onderwijstechnieken die hij uitvoerig heeft beschreven⁸, waarvan in dit verband er twee van belang zijn: klassendemocratie (a) en vrij onderzoek (b).

(a) Door de klas te organiseren als een zichzelf besturende leefwerkgemeenschap, een coöperatie met een klassenkas, een voorzitter, een secretaris en een penningmeester leren de kinderen niet alleen allerlei democratische vaardigheden als vergaderen, notuleren, voorstellen doen, discussiëren, luisteren, samenvatten en besluiten nemen. Ze maken ze zich echter vooral ook al doende een democratische gezindheid eigen, die zich manifesteert in verantwoordelijkheid dragen, voor jezelf en anderen opkomen, je verlies nemen, conflicten oplossen.

(b) Minstens even belangrijk: leren studeren. Daarbij gaat het om het oefenen en praktiseren van allerlei studievaardigheden, maar ook om zelf doelen stellen, studievragen formuleren, individueel of in groepsverband zelfstandig onderzoek doen, je eigen studie plannen en beoordelen met behulp van een persoonlijk werkplan, kennis vergaren, nieuwe inzichten verwerven, opvattingen vergelijken en tot meningsvorming komen, en ten slotte ook om presentatievormen om de opgedane kennis en ervaringen te delen met anderen, mondeling of schriftelijk: spreekbeurt, een boekje, een tentoonstelling, een power point presentatie of een kleine theaterproductie.

De Werkbibliotheek

Het vrije onderzoek hield in dat Freinet's leerlingen op pad gingen voor veldonderzoek en daarnaast deden ze aan bronnenstudie in het schooldocumentatie-centrum, bij Freinet werkbibliotheek geheten. Hier lag een probleem: in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw bestond er nog maar weinig geschikt studiemateriaal voor schoolkinderen. Om in die leemte te voorzien lanceerde Freinet in 1932 de *Bibliothèque de Travail* (Werkbibliotheek), kortweg BT: een serie brochures, beknopte maar rijk geïllustreerde monografieën over uiteenlopende onderwerpen.

De eerste deeltjes zijn vooral historisch van inhoud, met onderwerpen als: de geschiedenis van vervoermiddelen, van het brood, van het boek. In de loop van de tijd werden ze gevolgd door biologische, aardrijkskundige, natuurkundige en technische onderwerpen. In 1938 kwamen ook twee nummers over Nederland uit: 32 *Holland* en 33 *De Zuiderzee*.

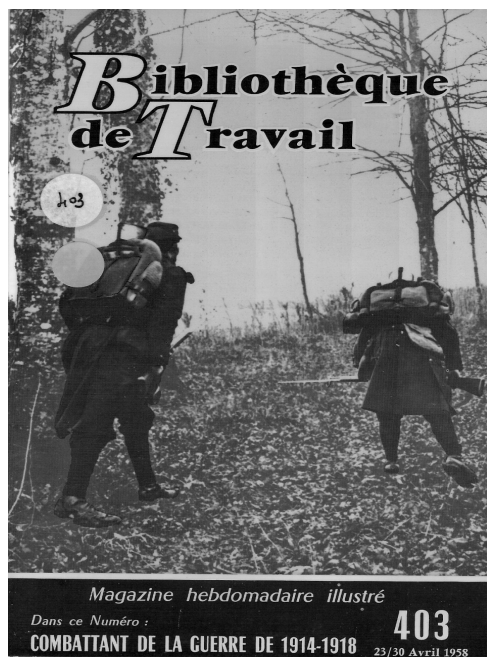
Aanvankelijk te hooi en te gras uitkomend, werden de BT-deeltjes na de Tweede Wereldoorlog wekelijks (schoolweken) uitgebracht. Er ontstonden nevenreeksen: voor kleuters, voor het voortgezet onderwijs en de BT-sonore-reeks, tekstboekjes vergezeld van geluidsopnamen en dia's. De BT-reeks, die nog altijd doorgaat, werd in de jaren zestig door de Franse hoogleraar in de historische pedagogie Jean Vial getypeerd als *de belangrijkste educatieve onderneming sinds de grote encyclopedie van Diderot*. Een tikkeltje overdreven misschien, maar tegelijk een welkom steuntje in de rug voor een pedagoog en een pedagogie die maar al te vaak ten onrechte beschuldigd werden (en worden) van een anti-intellectualistische afkeer van kennis en algemene ontwikkeling.

⁸ In: *De Moderne School, een praktische gids voor de materiële, technische en pedagogische organisatie van de volksschool*, Valthe 2009 (De Freinetbibliotheek deel 4).

Als

van

fo-
in

Combattant

auteurs werden soms met de freinetbeweging sympathiserende externe deskundigen uitgenodigd, maar de meeste nummers werden geschreven door werkgroepen binnen de beweging, soms ook door een of meer schoolteams, soms met substantiële bijdragen van kinderen.

Freinet nam in de loop van de jaren, al of niet in samenwerking met een of meer collega's of zijn vrouw Élise, zelf ook een flink aantal deeltjes voor zijn rekening. Daarvan is nummer 403 in het jaar 1958 wel het meest bekend geworden: *Combattant de la Guerre de 1914-1918*, achtendertig jaar na *Touché!*, veertig jaar na het einde de oorlog.

In de Nederlandse vertaling *Frontsoldaat in de Eerste Wereldoorlog*, die berust op scans van het boekje, welwillend afgestaan door Amis de Freinet, werden alle to's gehandhaafd en is de oorspronkelijke tekstopmaak grote lijnen gevolgd.

Touché!

Touché! Souvenirs d'un blessé de guerre verscheen voor het eerst in 1920. Het was ook Freinets eerste boekpublicatie. Als hommage werd een maand na zijn overlijden (oktober 1966) een flink aantal fragmenten uit *Touché!* afgedrukt in het novembernummer van *Éducateur*, het tijdschrift van de Freinetbeweging. In 1966, ter gelegenheid van zijn honderdste geboortjaar, werd een volledige, bibliofiele herdruk uitgebracht (formaat 12x16, 112 pagina's) in een oplage van 1000 genummerde exemplaren. Op die uitgave berust de Nederlandse vertaling *Geraakt! Herinneringen van een oorlogsgewonde*.

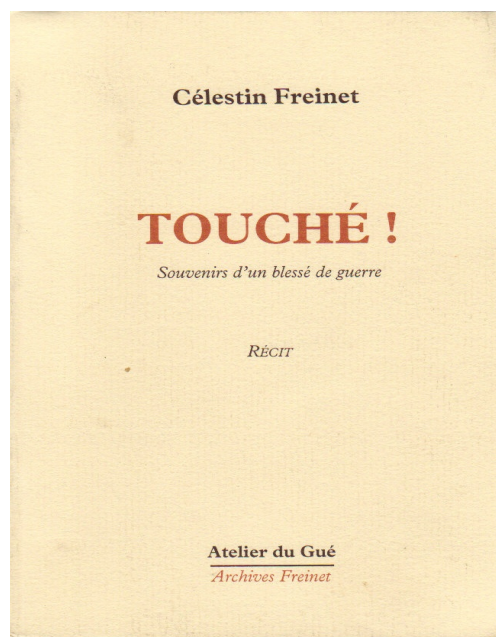
Geraakt! en Frontsoldaat

Wie *Geraakt!* heeft gelezen, wil onvermijdelijk meer weten, zeker over de periode voorafgaande aan de dramatische gebeurtenissen in het Bos van Gobineau. Die voorgeschiedenis - en nog veel meer welkome informatie - biedt *Frontsoldaat*, en zo vullen beide verhalen elkaar aan.

Toch zullen de aandachtige lezer ook enkele verschillen opvallen. Om met een detail te beginnen, in *Geraakt!* wordt het Uur U gesteld op kwart over vijf, in *Frontsoldaat* begint de aanval een kwartier vroeger. Heeft Freinet hier, na controle, een foutje uit 1920 hersteld? Of is het toeval, en vertrouwde hij in 1958 net iets te veel op zijn geheugen, een ongelukje dus?

Dat kan onmogelijk de verklaring zijn voor het opmerkelijke verschil in typering van de dienstdoende aalmoezenier in beide boeken. In 1920 schreef Freinet:

De aalmoezenier van de divisie: bij bliksemflitsen lichtten telkens zijn grote gestalte, zijn lange baard, zijn duivelse gebaren even op.

- Kinderen, jullie trekken ten aanval... Voor sommigen zal het slecht aflopen... Een ogenblik stilte allemaal... Dan bidden we nu het Onze Vader... Jullie zonden zijn jullie vergeven...

Net als zoveel anderen, had ik het gevoel op de drempel van het hiernamaals te staan. Maar tijdens mijn moment van stilte en inkeer heb ik mijn god niet kunnen zien; zo gingen de mannen te keer...

En later in het verhaal keert de aalmoezenier nog enkele malen terug als een angstaanjagende, diabolische verschijning, die bij de hoofdpersoon vijandige en antigodsdienstige gevoelens oproept. In *Frontsoldaat* daarentegen lezen we:

Aangrijpend moment: de aalmoezenier vraagt ons om ons toe te vertrouwen aan God, want een flink aantal van ons zal de dood vinden.

De sfeer is hier stemmig en sereen, alsof Freinet zijn jonge lezers niet wilde belasten met zijn particuliere kijk op kerk en geloof. Dat zou dan geheel in lijn zijn met zijn uitgesproken afkeer van indoctrinatie in en door de school.

Geraadpleegde bronnen

Michel Barré, *Célestin Freinet, een pedagoog voor onze tijd*, Valthe 2006 (De Freinetbibliotheek 1).
Azar Gat, *War in human civilization*, Oxford 2008.

Diverse websites, met als belangrijkste:

- Enkele wikipedia-artikelen voor feitelijke gegevens als jaartallen.
- *Amis de Freinet*, (<http://amisdefreinet.org>)
- *Passion & Compassion 1914-1918*, (<http://www.passioncompassion1418.com>)
- *Dictionnaire du Chemin des Dames*, (<http://dictionnaireduchemindesdames.blogspot.com/2009/11/c-comme-croix-sans-tete.html>)
- *Veertien Achttien*, (<http://www.veertienachtien.web-log.nl/>)
- *De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (<http://www.wereldoorlog1418.nl>)
- *Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog* (<http://www.ssew.nl>)